En teknik för kvinnor[1]

Av Catharina Landström

Tre tänkbara världar

Någonstans i Tyskland, i ett modernt hem, dukar fru Schultz av efter frukosten, sätter in resterna i kylskåpet och ställer disken i diskmaskinen. Medan diskmaskinen går sorterar hon tvätten som hon ska köra i den egna tvättmaskinen. Om hon tvättar medan hon förbereder ingredienserna till den gryta hon tänker låta puttra på den elektriska spisen i några timmar så optimerar hon sin effektivitet i enlighet med den rationellt planerade arbetsorganisation hon, som professionell husmor, har utarbetat.

En annan dag, i ett lika modernt hem någonstans i USA kokar fru Jones en kopp kaffe på kokplattan i trerumslägenhetens pentry efter att ha kommit hem från lunchen med de andra fruarna i kulturföreningen. När hon har skickat iväg tvätten med tvättinrättningens bud tänker hon tillbringa eftermiddagen med att läsa en intressant bok om barnpsykologi som just kommit ut. När barnen kommer hem från skolan ska hon hjälpa dem med läxorna en stund före middagen. Kvällens middag blir lite speciell eftersom vännerna från teaterföreningen kommer över. Därför skickade hon med ett meddelande till leverantören, när hon sände ned det använda frukostporslinet i mathissen, där hon talade om att det skulle vara fem extra portioner av alla tre middagsrätterna.

Samtidigt, i det moderna Sverige kommer fru Lundström hem från arbetet på kontoret och tittar in i centralköket för att se om tvätten är klar och kolla upp vilken dag det var hon skulle arbeta i matlaget. I husets gemensamma barnkrubba är hennes yngsta dotter engagerad i någon komplicerad ny lek och har inte alls någon lust att följa med upp till lägenheten så personalen säger att de ringer när hon vill komma hem. Väl uppe i lägenheten träffar hon sin make som kommit lite tidigare från arbetet eftersom det fackförenigsmöte han varit på inte tog så lång tid som beräknat. Den stund som det dröjer tills de ska gå ned till den gemensamma matsalen och äta middag pratar de om att eventuellt resa på semester till USA där de skulle kunna bo billigt några veckor, hela familjen, hos bekanta i ett likadant kollektivhus som hemma.

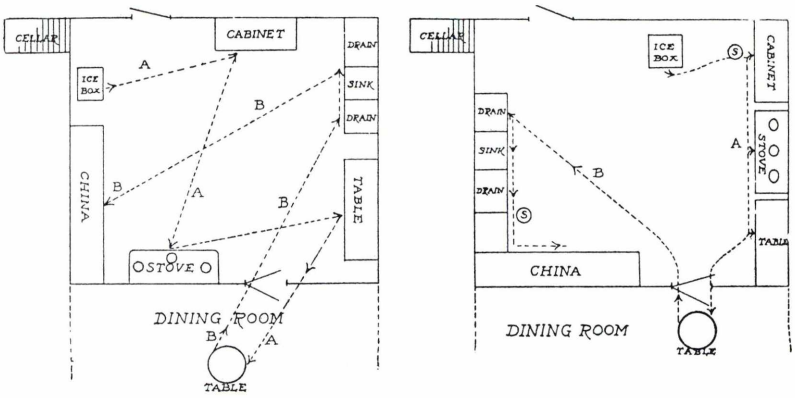
Dessa tre olika scenarier bygger på tre olika idériktningar som artikulerades av kvinnor under mellankrigstiden. Då diskuterade nämligen kvinnor med olika visioner hur hushållsarbetet och kvinnorollen skulle se ut i det moderna samhället, där nya tekniska möjligheter kunde bli verklighet. De olika visionerna kan spåras till olika grupper och de gåt att finna i olika länder där diskussioner omkring den tekniska utvecklingen i hemmen var aktuella.[2]

Sociala val av ny teknik

Mellankrigstiden var en period när den tekniska utvecklingen på allvar nådde in i hemmen. Drömmen om att underlätta det slitsamma hushållsarbetet och ersätta hushållstjänarnas minskande skara kunde i denna period kläs i konkreta termer. Tekniska lösningar av alla upptänkliga slag dök upp på marknaden och det var ännu inte avgjort vilken teknik som skulle bli "standard". Diskussioner bland kvinnor kan därför ses som en av de faktorer som bidrog till ett socialt val av teknik.

Socala val anses inom den socialkonstruktivistiska teknikforskningen vara avgörande för vilken ny teknik som etableras och blir vardaglig i ett samhälle. Tanken är att ett samhälles teknik formas genom att olika grupper med olika önskemål kämpar för att få tekniken att passa in i just deras vision. Denna kamp förs på alla tänkbara sociala arenor och den offentliga debatt som drevs av mellankrigstidens kvinnor kan ses som en sådan arena.

Den omfattande forskning om hushållsteknologi som bedrivits i olika länder, med olika utgångspunkter, visar att det går att urskilja tre distinkta förhållningssätt till tekniken, arbetet och den moderna kvinnan. Det är dessa olika förhållningssätt som fått ligga till grund för de tre inledande scenerna och som kommer att diskuteras mer ingående nedan.

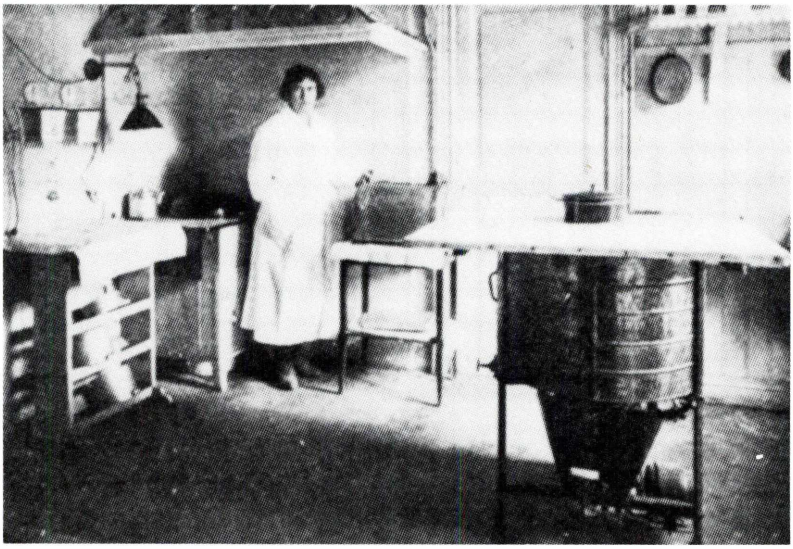

1. I USA arbetade hushållsexperterna på att rationalisera arbetet i köket, en idé som även spreds till Sverige på 1920-talet. Ur Idun 1920.

Idélinjer Den första scenen av de tre som presenterades i inledningen bygger på ett resonemang där tekniken blir integrerad i det redan existerande. Grundtanken bland de som argumenterade för detta var att det moderna hemmet skulle utrustas med elektriska och automatiska maskiner som skulle utföra de uppgifter som husmodern annars skulle fått göra manuellt. Här propagerade men för bl a elektriska spisar, strykjärn, tvättmaskiner, symaskiner och kylskåp. Tanken var att det skulle finnas en apparat av varje sort i varje hem som skulle skötas av kvinnan i familjen. Tekniken sågs enligt detta tänkande inte som något som skulle förändra familjen eller samhället. Vardagslivet skulle inte förändras på något annat sätt än att husmoderns traditionella verksamhet skulle bli fysiskt lättare och kvalitativt bättre.

Scen nummer två kan extrapoleras fram ur ett synsätt som kan kallas entreprenörskap. Här tänkte man sig att de tekniska möjligheterna skulle tas till vara av entreprenörer på området varor och tjänster för hushållet. Hemmet skulle i största möjliga utsträckning tömmas på traditionellt hushållsarbete och den enda teknik som egentligen behövdes där i fortsättningen var apparater för uppvärmning av levererad mat och kaffekokning. Denna tekniska vision som artikulerades bland en del kvinnor riktades mycket mot ett nytt sätt att utforma bostäder. Köket som hemmets centrum skulle försvinna och hela bostaden skulle blir mer inriktad mot vila och rekreation, både fysisk och andlig. Den teknik som skulle användas av entreprenörerna som skulle bjuda ut varor och tjänster på marknaden blev industriell teknik och inte längre så relevant för diskussionen om hemmet. Industrins teknik skulle ju utvecklas och användas av producentföretag och kvinnor i gemen skulle inte ha någon särskild kontakt med den. (Om de inte var yrkesverksamma på området, men det var trots allt ingen allmän fråga.) I denna vision fick den moderna kvinnan en ny roll, mer inriktad mot "kvinnliga" områden utanför hemmet, kulturell verksamhet och föreningsliv.

Den tredje scenens röda tråd har jag benämnt kollektivisering. Här ville man behålla tekniken och hushållsarbetet som områden för kvinnan i familjen men man ville ut ur den enskilda bostaden. Tekniken och hushållsarbetet skulle samlas på en plats i flerfamiljshuset, ett centralkök med många fler funktioner än det lilla enskilda köket. I centralköket skulle kvinnorna i huset turas om att laga mat, diska, tvätta etc i arbetslag (det var även tänkbart med avlönad kvinnlig personal) något som även skulle förändra sociala mönster i både familj och samhälle. Kvinnorna skulle dessutom få det trevligare och slippa lägga så mycket tid varje dag på hushållsarbetet vilket skulle göra det möjligt för dem att gå ut i arbetslivet på samma villkor som männen.

2. Det moderna hemmets kök skulle vara elektriskt. Fru Addi von Hofsten på Rosenhill kunde 1925 klara sig utan en enda tjänare sedan maken låtit elektrifiera bostaden. Ur Idun 1925.

Dessa tre förhållningssätt går att abstrahera fram om man studerar dokumentation från olika länder av diskussionerna i perioden. Poängen med att studera och jämföra teknikdebatter i olika länder är just att se om man kan hitta likheter och skillnader. Eftersom de flesta undersökningar som gjorts hittills varit strikt inomnationella, empiriskt sett, så finns det få diskussioner av eventuella gemensamma övernationella trender. Vid en preliminär jämförelse kan man alltså se dessa tre olika förhållningssätt till teknik, hushållsarbetets organisation och kvinnans roll i samhället som transnationella idéströmningar som kan återfinnas i diskussioner i Sverige, USA och Tyskland.

Internationella kontakter

Förekomsten av liknande idéer i olika länder har naturligtvis många orsaker, både materiella och kulturella. Viktigt var naturligtvis det tekniska kunnandet och de ekonomiska förhållandena som utgjorde ramen för vad som var möjligt att se som realiserbart. Att de materiella förutsättningarna var likartade i alla tre länderna förklarar dock inte ensamt att det fanns liknande idéer. Åsikter och visioner är inte enbart determinerade av den materiella omgivningen och en annan viktig drivkraft för likheterna torde vara det internationella idéutbyte som förekom mellan hushållsteknikdebattörer i olika länder. På en internationell nivå skapade de som var intresserade av tekniken i hemmet möjligheter att diskutera med likasinnade från andra länder som kunde bidra med

olika erfarenheter och nya idéer. De internationella diskussionerna fördes inom respektive idélinje så att t ex integrationsförespråkarna möttes inom ramen för The International Federation of Home Economics, medan mycket kollektiviseringstänkande spreds genom vänsterkvinnors resande.[3]

Nationella olikheter

Även om det går att spåra gemensamma idéer så finns det en mängd olikheter i de konkreta debatterna i de olika länderna. Tanken om att integrera tekniken t ex går att återfinna i alla tre länderna men i USA var den väldigt speciell eftersom den hade en social bas i det akademiska ämnet "Home Economics"[4] som fanns vid många universitet i den här perioden.[5]

Inom "Home Economics" utbildades experter på hushållets organisation och teknik. Själva tekniken var ju inte precis tillgänglig i varje hem men kunskapen om att den var möjlig och hur den fungerade kunde spridas av de kvinnliga experterna som i sina universitetslaboratorier hade chans att konfronteras med senaste nytt och även utvärdera tekniska nyheter på ett systematiskt sätt. Det systematiska utvärderandet kom så småningom även att sträcka sig till själva arbetets organisation. Under 1920-talet blev FW Taylors idéer om scientific management populära även inom "Home Economics" kretsar. Man tog sig an uppgiften att undersöka hushållsarbetets fysiska och intellektuella innehåll. Med hjälp av tidsstudier och tabeller kunde man komma fram till hur köken skulle byggas för att minimera antalet steg som måste tas, hur innehållet i skåp och hyllor skulle placeras för att minimera antalet böj- och sträckmoment och hur en dag med olika uppgifter skulle detaljplaneras i förväg för att maximera mänskliga och maskinella resurser. Dessa idéer spreds till andra länder och i Tyskland konstruerade man utifrån detta tänkande det perfekta köket: "die Frankfurter Küche". Detta var den fulländat rationella arbetsplatsen för husmodern, all yta beräknades på effektivitets optimering och att inget annat än hushållsarbete skulle äga rum där.[6]

Det var även i USA som entreprenörstanken blev starkast uttryckt, där fanns tron på att denna modell hade möjligheter även på hushållsområdet.[7] Här var det kanske framför allt kulturellt och intellektuellt engagerade kvinnor i den välbärgade medelklassen som engagerade sig. De hade annan sysselsättning än hushållet och de hade ekonomiska möjligheter att köpa varor och tjänster. De tekniska möjligheterna sågs av dessa som obegränsade, redan vid sekelskiftet fanns det t ex dammsugarfirmor, dvs någon som hade en stor mobil dammsugarenhet, vars tjänster man kunde anlita mot rimligt arvode. Tvättinrättningar och Home Delivery Meals" med porslin och allt, var andra tjänster som familjer kunde finna på marknaden. Den industriella tillverkningen av livsmedel – kon-

server, halvfabrikat och helfabrikat, framhölls i denna diskussion som exempel på hur bra det var med industritillverkade varor för hushållsmarknaden. Hos de som propagerade för entreprenörskapet fanns det ingen önskan att bevara hushållets organisatoriska struktur, även om kvinnan fortfarande hade huvudansvaret för att arbetet blev utfört så fanns det ingen anledning till att hon skulle göra det själv när det fanns möjlighet att anlita professionella människor med senaste teknik och expertkunskaper. Här bryts hushållsarbetet ned i olika uppgifter som var och en kan ligga till grund för en entreprenör med expertis på just det området och den relevanta tekniken. Här blir hushållstekniken industriell teknik. Även i Sverige finns det spår av denna idé men det var nog ändå kollektiviseringstänkandet som var näst störst här, efter idén om integration.

I kollektiviseringstanken så bevarade man vissa sociala mönster, såsom att kvinnorna skulle utföra hushållsarbetet och att det skulle ske i nära anslutning till den privata bostaden. Samtidigt ansåg man att de tekniska möjligheterna borde utnyttjas så att alla boende kunde få del av dem. Om tvättstuga, kök etc är kollektiva och välutrustade så blir ju privatekonomin mindre avgörande för hur hushållsarbetet utförs än om alla ska bekosta sina egna apparater. Arbetsfördelningstanken gick ut på att kvinnors främsta uppgift faktiskt inte var hushållsarbete och därför så måste man omorga-

3. Den elektriska spisen var en dröm för många svenska husmödrar. Här har vi fru Berta Ringvall med sin Sevesspis. Ur Idun 1925.

nisera det så att det inte var så tidskrävande. Genom lagarbete skulle varje kvinna få tid över samtidigt som arbetets kvalitet skulle kunna bibehållas. Denna tanke var socialt sett väldigt radikal i det att man strävade efter en större gemenskap än den lilla kärnfamiljen, främst med jämnåriga, och i det att kvinnors tid skulle skiftas från hushållsarbete till yrkesarbete. De som förde fram detta var till stor del socialdemokratiska kvinnor med bakgrund i fackföreningar eller akademiska kretsar. Till skillnad från Tyskland och USA blev denna idé tämligen inflytelserik i Sverige vilket säkert hörde samman med dess nära relation till den växande socialdemokratin med sociala reformprogram och sin tanke om ett folkhem för alla.[8]

Verkligheter

Även om visionerna i debatterna fick det att framstå som om det var ett faktum att tekniken skulle ta över hushållsarbetet så var det ännu långt ifrån fallet i realiteten. Under mellankrigstiden skedde visserligen en stor ökning av antalet hushållsapparater men diffusionen var fortfarande begränsad.[9] Några spridda exempel från olika länder ger t ex att det fanns 10 002 st elektriska spisar och kokplattor på ca 1 miljon elektrifierade hem i Berlin år 1929.[10] I Sverige fanns det tvättmaskiner men mestadels i gemensamma tvättstugor, 1933 hade 80–90 % av stadshushållen tillgång till dessa.[11] Dammsugare fanns i många amerikanska hem, i slutet av perioden (siffror från 1941) hade ca 47 % av de amerikanska hushållen dammsugare.[12] Kylskåp var ovanliga både i Sverige och Tyskland före andra världskriget, trots nazisternas propaganda för ett "Volkskühlschrank". Den absolut vanligaste, nya elektriska hushållsapparaten var det elektriska strykjärnet, i Sverige fanns det i början av 1920-talet strykjärn i vart tredje eller fjärde hushåll och i slutet av årtiondet fanns det i närmare 1 miljon hushåll, vilket var nästan alla de som hade elektricitet.[13] I USA hade 79 % av hushållen elektriska strykjärn.[14] I Berlin fanns det omkring 350 000 strykjärn 1929.[15]

Dessa spridda siffror indikerar att den nya tekniken trots allt var tämligen ovanlig och att debatten därmed låg en bit före teknikens faktiska spridning. Något som inte är ovanligt när det gäller teknikdebatter. Troligen är det också lättare att hålla en debatt vid liv om det finns en känsla av att människor har en faktisk möjlighet att välja något av de diskuterade alternativen.

Teknikdebatter

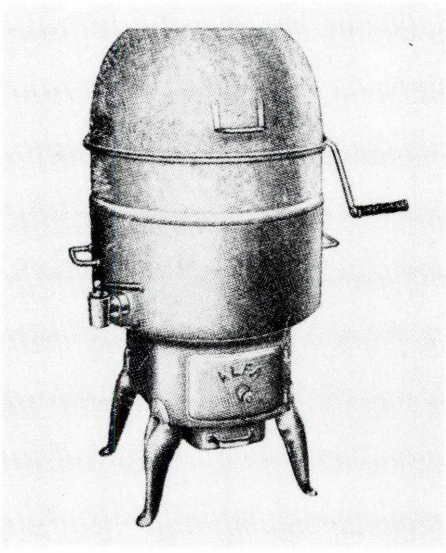
Debatter om teknik har i den traditionella historieforskningen konstruerats som mycket manliga projekt. Det är mäns åsikter om den teknik som möter män på arbetsplatser etc, som rekonstrueras och den teknik som diskuteras har konstruerats av manliga ingenjörer och uppfinare. Denna konstruktion av talet om tekni-

ken som ett samtal mellan män är intressant att ställa mot den debatt om hushållsteknologi som fördes mellan kvinnor i mellankrigstiden.

I det projekt som denna studie är en del av,[16] framkommer att de debatterande männen i Tyskland och Sverige rör sig på en tämligen abstrakt nivå. Begreppet teknik refererar sällan till mer konkreta apparater, utom som exemplifieringar, och debatten är uppbyggd på spänningen mellan olika begreppspar som teknik och kultur. I jämförelse så är kvinnornas debatt om hushållstekniken väldigt handfast. Man talar om konkreta nya apparater, det arbete de förväntas utföra och den praktiska effekt de antas ha. Naturligtivs finns det mer abstrakta teman men de aktualiseras i relation till en specifik teknik. Mycket i de mer abstrakta visionerna handlar om att tekniken ska leda till att kvinnor får det bättre i det moderna samhället.

Den övervägande delen av hushållsteknikdebattörerna var totalt eniga om att arbetet som utfördes av kvinnor i hemmet var ett rent helvete, tungt, farligt och oändligt tidskrävande. Med en sådan utgångspunkt är det inte så underligt att den oro som manliga teknikdebattörer uttryckte över avhumaniseringen av samhället genom införandet av ny teknik inte slog igenom särskilt i hushållsteknikdebatten.

Det fanns inte heller någon oro för arbetslöshet bland dessa kvinnor. I mer konkreta debatter omkring ny teknik på arbetsplatser uttryckte manliga debattörer ibland oro för att arbetsuppgifter skulle tas över av tekniken och därmed ställa arbetarna syss-

4. Att underlätta tvättandet var ett problem som uppmanade till många olika tekniska förslag. 1930 marknadsförde Alfa-Laval denna mekaniska variant, att sätta på spisen eller använda med den tillhörande eldstaden. Ur Idun 1930.

lolösa. Detta var inget som helst problem i kvinnornas debatt, ingen trodde att sysslolöshet skulle sprida sig och demoralisera kvinnorna om tidsbesparande och arbetsbesparande teknik utnyttjades optimalt. Inte ens de som propagerade för att entreprenörer skulle ta över själva verksamheten.

Kvinnornas hushållsteknikdiskussion fördes till största delen i kvinnospecifika fora. Det fanns i alla tre länderna ett antal olika tidskrifter som vände sig till en kvinnlig läsekrets. Allt från mer allkvinnliga alster som "The American Ladies Home Journal" i USA, "Die Frau" i Tyskland och "Idun" i Sverige, till uttalat partipolitiska kvinnotidningar som det svenska socialdemokratiska kvinnoförbundets "Morgonbris". Diskussionens fora var naturligtvis betydelsefulla för dess form och innehåll. Man skrev på ett sätt som kunde förstås av alla kvinnor och man behandlade ett område som kunde få utrymme i alla typer av kvinnotidskrifter.

I samband med studiet av debatter om hushållsteknik är det naturligtvis även intressant att kasta en blick på hushållsarbetet och debattörernas syn på människors relation till detta. Det verkar som om hushållsarbetet alltid har setts som ett kvinnligt ansvarsområde, även i det förindustriella samhället då all produktion utfördes i hemmen. Detta är ett synsätt som hänger kvar i mellankrigstidens debatt. Det är i alla typer av argument kvinnor som ansvarar för hushållsarbetet och som därmed per definition utgör teknikanvändarna. Detta kan ses ur två aspekter, dels så gav det grund för att kvinnor skulle kunna etablera sig som experter på teknik och dels gjorde det att denna tekniska moderniseringsprocess aldrig riktigt definierades som samhälleligt relevant allmänt sett t ex i beslutsfattande politiska organ trots att man där diskuterade befolkningens ekonomiska och sociala förhållanden.

Experter

De kvinnliga avlönade experterna på hushållsarbetet och dess teknik var förmodligen mest framträdande i USA med deras "Home Economics" utbildningar men de fanns även i Tyskland och Sverige. Det var dessa som förde debatten, instiftade föreningar för husmödrar, grundade tidskrifter och propagerade för nya utbildningar vid skolor och universitet. I denna grupp fanns det i Sverige t ex många skolkökslärarinnor, dessa hade ju mycket god erfarenhet av hushållsarbete och teknik, något som de kunde använda i debatten. I USA var de flesta ledande debattörerna universitets eller "college" lektorer, många med naturvetenskaplig bakgrund. Dessa experter skilde sig en hel del från de kvinnor vars vardag de diskuterade, liksom den andra viktiga opinionsbildande gruppen, som kan kallas "självutnämnda experter". De kom ofta från den övre medelklassen och engagerade sig i debatten utifrån en problemupplevelse i och med att antalet tillgängliga hus-

hållstjänare minskade något som ställde dessa kvinnor inför en ny situation. Antingen skulle de själva få ställa sig i mörka, fuktiga och riskabla utrymmen för att sköta hushållsarbetet. (Här handlade det dessutom om en mycket mer omfattande verksamhet än att laga mat och städa, beredningen av råvaror var t ex betydligt mer omfattande än idag.) Eller så kunde de finna en ny utväg genom att använda ny teknik som gjorde hushållsarbetet behagligare och dessutom tillät att den arbetsledande funktionen hos husmodern kunde bibehållas idémässigt. Det var i alla fall så många av dessa kvinnor förklarade sitt engagemang, men för en utanförstående åskådare verkar även de självutnämnda experterna avvika från sin egen bild av kvinnan som husmoder. Hushållsexperten blev en yrkesroll som dessa kvinnor kunde försörja sig på, vilket ju betydde att de kom att ha sin huvudsakliga gärning utanför hemmet.

De amerikanska entreprenörsförespråkarna var likaledes kvinnor från en välbärgad medelklass. De hade dels ekonomiska möjligheter att omsätta sina idéer i praktiken och de hade andra sysselsättningar än hushållsarbete, som de fann mer givande. För dem var entreprenörsmodellen den bästa lösningen på problemet med ett minskande antal hushållstjänare. Dessutom var många av dem, ideologiskt sett, feminister i Charlotte Perkins Gilmans anda och menade att kvinnors traditionella hushållsarbete inte var något som borde bedrivas på ideell basis i hemmet eftersom det aldrig skulle leda till varken kvinnofrigörelse eller betalt efter arbetsinsats. Dessa kvinnor lyckades ibland faktiskt leva som de lärde, i olika experiment grannskap som bekostades av dem själva.

Kollektiviseringsivrarna hade mindre medelklassprägel eftersom det dels var kvinnor som av ideologiska och teoretiska skäl ville styra samhället bort från den privata borgerliga livsstilen och dels kvinnor vars egen vardag innebar dubbelarbete, dåliga bostäder och låg lön. De såg en kollektivisering av hushållsarbetet som den mest rättvisa organisationsformen.

Husmodern och politiken

Trots att några av de mest aktiva kvinnorna i denna debatt socialt hörde till medelklassen, liksom deras argumentation för en individualiserad teknik, en modell som ju förutsätter dels att familjerna bor i bostäder med utrymme för detta, med el och vatten, och dessutom har råd att köpa egna apparater, så såg de flesta sig själva och sitt område som opolitiska. Man framhävde att detta var ett område som berörde alla kvinnor och att man själv hade lösningen på alla de problem som hushållsarbetet var behäftat med. Opolitiskheten hävdades främst av de som ville integrera tekniken och de som ville lägga över den på entreprenörer. Opolitiskheten bland integrationsivrarna framhävdes t ex av svenska Husmodersförbundet som bl a tackade nej till att agera som

5. Strykjärnet var mellankrigstidens vanligaste elektriska hushållsapparat i Sverige, USA och Tyskland. Ur Idun 1935.

arbetsgivarorganisation vis á vis hushållstjänarnas fackförbund på arbetsmarknaden för att de ansåg att de företrädde alla kvinnors intresse även tjänarnas. De som argumenterade för kollektivisering såg ju tekniken mer som en del i den sociala omvälvning som skulle skapa ett rättvist och varmt samhälle som grundades på gemenskap och solidaritet vilket definitionsmässigt gjorde dem mer politiska.

De som avvek mest från denna hävdade opolitiskhet var dock det tyska husmodersförbundet som, även om de inte formulerade en politisk ideologi i alla fall hade en politisk policy som var konservativ och nationalistisk. Här är deras agerande i fyra frågor speciellt framträdande. Först och främst tog de avstånd från alla vänsterrörelser som de ansåg vara ett direkt hot mot hemmet och familjen. Sedan tog de också avstånd från rörelsen för kvinnlig rösträtt eftersom de ansåg att det var familjens överhuvud, mannen, som skulle vara den politiske aktören. Dessutom tog de på sig arbetsgivarrollen gentemot hushållstjänarna där de förde en aggresiv lönepolitik och lyckades driva igenom ett obligatoriskt läroår i ett privat hushåll för alla flickor. Slutligen så drev de en nationalistisk linje i förhållande till tekniken, de propagerade enbart för tyska produkter, något som skapade problem för tillverkare av hushållsapparater som det amerikanska företaget Singer.[17] Denna organisation gick 1934 frivilligt upp i den nazistiska kvinnoorganisationen "NS-Frauenschaft".[18]

I den nazistiska tankeramen blev det möjligt att hävda att kvinnors plats var i hemmet, att hemmet var viktigt för samhället och att tekniska möjligheter skulle utnyttjas oberoende av vilken sorts teknisk det rörde sig om. Integration, entreprenörskap och kollektivisering kunde som tekniska alternativ förenas i en totalitär samhällsplanering där sociala relationer frysts i en ideologiskt riktig form.[19]

Dessa politiska olikheter till trots så fanns det en hel del som förenade aktörerna i hushållsteknikdebatterna i de olika länderna. Dels deras tro på tekniken som problemlösare och dels deras syn på kvinnligt och manligt i samhället.

Kvinnors arbete och samhällets behov

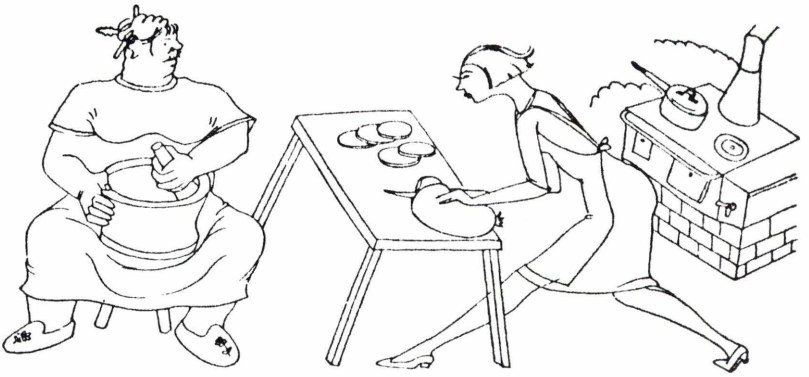
De flesta hushållsteknikdebattörerna hade en grundläggande, stabil övertygelse om att kvinnors arbete i hushållet var lika samhälleligt viktigt som mäns arbete utanför detsamma. (De som avvek från denna syn var kanske de svenska kollektiviseringsivrarna, men trots att de ansåg att hemmafrun var en förlegad kvinnotyp och menade att kvinnan också borde arbeta utanför hemmen så poängterade de vikten av att hushållsarbetet utfördes, att det utfördes på ett effektivt och bra sätt, och de menade ju att förändringar på detta område var viktiga för moderniseringen av hela samhället.) I USA kunde man se denna övertygelse i "Home Economics" texter där hushållsarbetet formulerades som grundläggande för hela samhällsutvecklingen. Även i de politiska diskussionerna i både Sverige och Tyskland framhävde involverade kvinnor hur viktig denna verksamhet var och hur viktigt det var att kvinnor fick ordentlig utbildning för att kunna sköta det på samhällsmässigt sett bästa sätt.

Trots att man poängterade hushållsarbetets vikt så argumenterade man aldrig någonsin för att män skulle delta i det. Det enda exemplet jag har sett är en insändare i en tysk kvinnotidning från 1927 som fick stå innehållsmässigt okommenterad men gavs en syrlig anmärkning i ledarspalten.

Detta fenomen kan naturligtvis ha många orsaker men för en sentida läsare framstår en argumentation som hävdar att något är en samhällsangelägenhet samtidigt som det bara är halva befolkningen som ska engageras i verksamheten, ganska problematisk. Om man är intresserad av någon form av diskursanalys så kan man se detta som en begränsning som låg i debattens struktur, en outtalad förutsättning som togs för given av alla debattörer. När vi ser på denna debatt från en nutida kontext så ser vi delvis också vad som inte var möjligt att säga. Under denna period var det möjligt att argumentera för förändringar i kvinnors roll, den moderna kvinnan skulle vara politiskt medveten, gärna verksam i ett yrke utanför hemmet, kulturellt intresserad och välorienterad i fråga

om hushållsteknik. Dock verkar det som männens roll inte var uppe till debatt, mannens roll i hemmet och hans förhållande till den nya kvinnan skulle inte påverkas av denna kvinnas förändring. Det längsta man gick i att aktivera männen i hushållsarbetet var att visa att tekniken var så enkel att sköta att även maken kunde koka sitt kaffe själv. I förhållande till hushållstekniken så formulerades mannens roll såsom köpare och konsument av slutresultatet, inte som användare av den.

Männens frånvaro i denna diskussion blir också intressant när man ser på relationerna mellan teknikkonstruktörer och husmödrar. Det var män som uppfann, massproducerade och sålde hushållsteknik utifrån etablerad industriell praxis i en traditionell teknisk, maskulin diskurs.[20] Husmodersföreningar och andra organisationer blev kanske lite av en förmedlande länk. De översatte den tekniska diskursen om olika tekniska lösningars prestanda etc till en diskurs om användbarhet och funktion för brukaren. Männens roll som teknikkonstruktörer tonades ned av debattörerna, kanske för att denna aspekt skulle kunna ha underblåst de tvivel på teknikens välsignelse som ibland puttrade upp ur de reella använ-

Våra föråldrade kök

Slösar oförsvarligt med kvinnokraft, tid och bränsle m. m.

Mekanisering och centralisation genom lysande uppfinningar möjlig

6. Att arbetet i köket måste förändras tyckte de flesta som deltog i mellankrigstidens debatt. Ur Folkkalendern 1929.

darleden. Det hände att icke-experter, genom insändare i kvinnotidningar, diskuterade huruvida en teknik som skapats av män utan erfarenhet av hushållsarbete verkligen kunde vara användbar. Utan hushållsexperterna som en förmedlande länk hade det säkert varit svårare att etablera nya tekniska lösningar, men när det som producerats av män i verkstäder långt bort från hemmet testats och rekommenderats av trovärdiga kvinnliga experter blev det förmodligen lättare för användare att ta till sig.

En annan begränsning i argumentationen var att man förutsatte en kärnfamilj där mannen hade försörjningsansvar. Diskussioner omkring andra familjeformer t ex ensamstående mödrar var synnerligen lågmäld. För en sentida läsare finns det logiskt sett möjligheter för andra familjeformer i både entreprenörstänkandet och kollektiviseringsidéen, men i mellankrigstiden artikulerades aldrig detta.

Teknikkritiker

Trots den utbredda optimismen inför ny hushållsteknik så fanns det en del kritiker. Deras argument rörde sig på en mer abstrakt nivå, det var inte kritik mot specifika apparater utan mer mot de kulturella och politiska konsekvenserna av hemmens teknikfiering. Här förde man fram argument som sa att hemmet förlorade sin värme och kvinnan förlorade sin roll som dess centrum om köken omvandlades till industrier där målet var att optimera resurser, tekniska och mänskliga, att rationalisera och effektivisera. Även om t ex elektriska strykjärn kunde underlätta för kvinnor så var teknifieringen som process ett hot mot kvinnorna i och med att principer från industriproduktionen trängde in i hemmet och bröt sönder de traditionella värdesystemen och reducerade kvinnan till en utbytbar arbetare. Kritikernas argument låg i sin struktur närmare männens sätt att debattera teknisk modernisering. Här försökte man abstrahera fram teknikens väsen och sätta detta väsen i relation till kulturen, i detta fall en kvinnlig kultur.

Elin Wägner var en av de som klädde detta i termer av makt.[21] Hon menade att teknifieringen av hemmen betydde att en teknik konstruerad av män som fungerade utifrån manliga kriterier på effektivitet tog över i hemmen. Kvinnors makt över sin vardag och dess materiella innehåll skulle därigenom reduceras. Teknifieringen av hemmen blev i Wägners tänkande ett steg i processen bort från det ursprungliga matriarkatet där kvinnorna haft makten och en ytterligare seger för männen när kvinnorna skulle ge upp sin sista utpost, hemmet.

Kritikerna verkar inte acceptera det som man skulle kunna se som en feminisering av tekniken, som kan sägas ha skett i det att relationen mellan kvinnligt och tekniskt formulerades i nya termer av nya talare.

En kvinnlig teknik

Även om mellankrigstidens hushållsteknikdebattörer inte bröt mot några föreställningar om relationerna mellan kvinnor och män så bröt de mot traditionella föreställningar om relationen mellan kvinnligt och tekniskt.

Teknik har länge formulerats som ett manligt område, män skapar, underhåller och använder teknik. I vissa sammanhang har teknik och kvinnlighet t o m setts som ömsesidigt uteslutande, tekniken har formulerats som hård, kall, objektiv och rationell medan kvinnlighet setts som mjuk, varm, subjektiv och virrig. Detta mönster bröts av hushållsteknikdebattörerna när de talade om rationalisering, effektivisering och teknifiering av hushållsarbetet. Här blir kvinnor rationellt handlande varelser med kontroll över senaste nytt på teknikfronten och dessutom ansvar för att organisera interaktionen människa/maskin på ett sätt som driver samhället framåt, in i moderniteten.

Det finns en spänning mellan detta sätt att se kvinnan och den mer traditionella bilden av hemmets ömma vårdarinna i sin kärleksgärning och den motsättningen framhävdes av de som var kritiska till teknifieringen av hemmet. Förutom kritiska kvinnor så var det denna spänning som manliga kritiker av hemmets förändring tog fatt i. Dessa män hävdade, liksom vissa kvinnliga kritiker, att hemmet tömdes på kärlek och värme om den mjuka ombesörjande kvinnan förvandlades till producent av varor och tjänster i en rationell, tekniskt optimerad miljö. Kritiken besvärade dock inte de kvinnliga teknifieringsivrarna nämnvärt. Förbättringen av husmoderns arbetsmiljö och tillämpning av det tekniska framstegstänkandet hade enligt dessa större fördelar än nackdelar. Dessutom kunde de inte se att hemmets värde som emotionell fristad för familjen skulle hotas av att kvinnors arbete blev lättare och bättre utfört med hjälp av ny teknik.

Debattens vinnare

Från en socialkonstruktivistisk ståndpunkt är det intressant att studera teknikdebatter som knutpunkter där sociala val av vilken teknik som ska bli standard i ett samhälle avgörs. I det sammanhanget är det då också intressant att diskutera vilken grupp som gick segrande ur striden. Precis som väntat kan man i den konkreta teknikens etablering uttolka drag från olika debattpositioner. Kanske man kan se tvättstugan som finns i svenska flerfamiljshus som ett konkret spår av kollektiviseringstänkandet medan tvättinrättningar och "Home Delivery Pizza" i USA utgör spår av entreprenörsidéen. Trots dessa möjliga spår så skulle jag vilja hävda att det var integrationsperspektivet som blev det dominerande. Idén om en apparat av varje slag i varje hem är den princip de flesta av oss idag lever efter. Det finns naturligtvis många olika orsaker till

7. De flesta apparater på 1920-talet var mekaniska, som denna diskmaskin.

detta, somliga i mellankrigstidens debatt om hushållsteknologi och många i helt andra processer.

Om vi söker i debatten om tekniken bland kvinnor så fanns det tre viktiga faktorer som bidrog till denna positions styrka. Först och kanske främst den uppbackning som man fick av teknikproducenter, en apparat i varje hem var den optimala marknaden sett från dessas sida, därför bidrog de med pengar, apparater och varor till husmodersföreningarna som drev denna linje. Denna drivkraft fanns i Tyskland, Sverige och USA. Det svenska Husmodersförbundet stöddes t ex av Teknologföreningen och Industriförbundet. En andra faktor var nog just idén om en integration, i detta tänkande passades tekniken in i ett etablerat sammanhang utan att förknippas med sociala eller kulturella förändringar. Därmed kom den inte att utgöra något hot mot alla de människor som trodde på en materiellt bättre framtid genom teknisk och ekonomisk utveckling utan att vilja förändra sin vardag, socialt sett. En tredje faktor kan avledas från den andra och det är att hushållsteknologi kunde användas till att symbolisera personlig framgång. En man kunde understryka sin lyckade försörjargärning genom att köpa senaste nytt på apparatfronten till sin fru, och på detta sätt även visa att han brydde sig om henne. En kvinna kunde markera sin sociala ställning genom att framhäva vilka nya fina apparater hon hade som underlättade hennes arbete. Med ett amerikanskt uttryck skulle man kunna säga att hushållsteknologi kunde markera "upward mobility".

Epilog

Idag står vi återigen inför en rad sociala val inför framtidens hushållsteknologi. Nu är diskussionen kanske främst inspirerad av den miljöpåverkan som den privata konsumtionen medför. Här kan vi återigen se olika visioner om vilken typ av teknik vi ska välja, den här gången kanske det är frågan om vilket personligt ansvar vi har för de materiella resurser vi förbrukar som står i centrum. Idag utgörs vår materiella kontext i västerlandet en individualiserad hushållsteknik medan den kulturella skiljer sig mellan olika grupper t ex i uppfattningar om vad som är kvinnligt och manligt, vad som är viktigt i hushållsarbetet och tillgången på personlig tid. Trots att utgångsläget är annorlunda kan vi ha glädje av att se på utvecklingen av hushållsteknik som resultat av en mängd olika sociala val vid olika historiska tidpunkter och vilka alternativa utvecklingsvisioner som har existerat genom att se på människor som diskuterat teknik i andra kontexter. Att reflektera över andra diskussioner om teknik i viktiga brytpunkter kan kanske hjälpa oss att förstå hur talet om teknik kan ha betydelse för den materiella utvecklingen, något som har relevans även för oss.

Noter

1 Denna artikel baseras på det arbete som genomförts inom ramen för det HSFR finansierade projektet "Teknologi och ideologi. Kulturella och överkulturella drag i teknikdebatter" vid Göteborgs Universitet.
2 I den här texten handlar det om introduktionen av elektriska och automatiska apparater för utförande av hushållsuppgifter. Anläggningsteknik och mekaniska apparater är naturligtvis lika relevanta men inte lika diskussionsmässigt avgränsbara.
3 En historik över den internationella organisationen för Home Economics finns i The Bulletin 1972.
4 Jag har valt att behålla den amerikanska termen för att ämnet hade en väldigt speciell karaktär i USA och inte bör förväxlas med den svenska hushållsvetenskapen som kom till på 1940-talet och utvecklades enligt sina specifika förutsättningar.
5 Disciplinen "Home Economics" uppgång och tillbakagång har beskrivits av bl a Brown 1985 och Nerad 1987.
6 Om detta kök skriver t ex Weismann 1989.
7 Debatten om hushållsteknologi i USA finns beskriven av bl a Bose 1979, Cowan 1983, Ehrenreich och English 1979, Fox 1990, Hayden 1981 och Strasser 1983.
8 Diskussionen om hushållsteknik i Sverige har kartlagts av bl a Hagberg 1986, Nyberg 1989, Waldén 1990 och Åström 1985.
9 Dessa exempel rör bara den typ av teknik som argumenterades för inom integrationsvisionen. Det är oerhört svårt att hitta siffor på annan teknik, förmodligen för att statistikunderlagen kommer från tillverkarna och de företag som tillverkade andra tekniska lösningar försvann så småningom.
10 Langguth 1989 s 105.
11 Nyberg 1989 s 86.
12 Cowan 1983 s 94.
13 Nyberg 1989 s 89.
14 Cowan 1983 s 94.
15 Langguth 1989 s 105.
16 Se not 1.

17 Det tyska husmodersförbundet diskuteras bl a i Bridenthal, Grossman & Kaplan, (eds) 1984.
18 Koonz 1984, innehåller en mycket utförlig beskrivning av kvinnoorganisationer och deras ideologier i Nazityskland.
19 För en förståelse av nazisternas syn på teknik se Herf 1984.
20 För en intressant analys av hur män och kvinnor har olika förhållanden till samma tekniska apparat se Waldén 1990.
21 Elin Wägners syn på det kvinnliga finns bl a annat beskriven av Lindholm 1990.

Referenser

Bose, Christine 1979: Technology and Changes in the Division of Labour in the American Home, i Women's Studies International Quarterly, Vol 2, s 295–304.

Bridenthal, Renate; Grossman, Athina & Kaplan, Marion (eds) 1984: *When Biology Became Destiny.* Monthly Review Press, New York.

Brown, Marjorie M 1985: *Philosphical Studies of Home Economics in the United States. Vol 1 & 2,* Michigan State University.

The Bulletin no 2–3 1972: History of the International Federation for Home Economics. Secrétariat Général, Paris.

Cowan, Ruth Schwartz 1983: *More Work for Mother.* Basic Books, New York.

Ehrenreich, Barbara och English, Deidre 1979: *For Her Own Good.* Pluto Press, London.

Fox, Bonnie J 1990: Selling the Mechanized Household: 70 years of Ads in Ladies Home Journals, i *Gender & Society,* vol 4, no 1, s 25–40.

Hagberg, Jan-Erik 1986: *Tekniken i kvinnornas händer.* Liber Förlag, Malmö.

Hayden, Dolores 1981: *The Grand Domestic Revolution: A History of Feminist Designs for American Homes, Neighbourhoods, and Cities.* MIT Press, Cambridge.

Herf, Jeffrey 1984: *Reactionary Modernism. Technology, culture, and politics in Weimar and the Third Reich.* Cambrigde University Press, Cambridge.

Koonz, Claudia 1984: *Mothers in the Fatherland. Women, the Family and Nazi Politics.* Meethuen, London.

Langguth, Frauke 1989: *Zur Geschichte der Elektrifierung der Privaten Haushalte. Die Abstazpolitik der BEWAG Gegenüber den privaten haushalten im Berlin während der Weimarer Republik.* Opublicerad magisteravhandling i samtidshistoriaa vid Teknische Universität, Berlin.

Lindholm, Margareta 1990: *Talet om det kvinnliga. Studier i feministiskt tänkande i Sverige under 1930-talet.* Sociologiska instituionen, Göteborgs Universitet.

Nerad, Maresi 1987: Gender Stratification in Higher Education: The Department of Home Economics at the University of California, Berkley 1916–1962, i *Women's Studies International Forum,* Vol 10, No 2 s 157–164

Nyberg, Anita 1989: *Tekniken – kvinnornas befriare?* Tema Teknik och social förändring, Universitetet i Linköping.

Waldén, Louise 1990: *Genom symaskinens nålsöga.* Carlsson Bokförlag, Stockholm.

Weismann, Anabella 1989: *Froh erfülle Deine Pflicht!* Schelzky & Jeep, Berlin.

Åström, Lissie 1985: Husmodern möter folkhemmet, i Frykman, J & Löfgren, O (red), *Modärna Tider.* Liber, Malmö.

Summary The development of household technology has been studied by many researchers in different countries. This article is based on earlier research and aims to highlight the debate about household technology in a comparative context. The idea is that by comparing debates about technology which have taken place in a number of different countries we gain a much clearer picture of how the technical choices in any society are made.

The article shows that in a comparison between Sweden, the USA and Germany, in the period 1919–1939, three trans-national currents of thought can be distinguished. The three approaches gave different answers to the questions of what household technology there would be, how housework would be organised and what the woman's role would be in modern society.

The first idea, of *integration,* was that an individualised technology and an expert housekeeper who looked after home and family was what was required. The second concept, *entrepreneurship*, meant that the production of goods and services for the household would be taken care of by companies, while the women could occupy themselves with "female" concerns outside the home. The third idea, *collectivisation,* was that the technology should be adapted to collective use, housework would be carried out collectively by the women who lived in the same block of flats and the time that was saved would be used for work outside the home under the same conditions as for the men. These three transnational lines of thought took different concrete forms in the different countries due to v ariations in political context and social bearer.

Since these debates were among the factors which contributed to the social choice of technology in western societies it is also interesting to draw attention to their special features. Thus it is to be noted that these were debates carried on by women, the technology was considered in a concrete way, a "technology friendly" attitude dominated and the technology was "feminised" (that is, it was presented as suited to the traditional tasks of women). On the other hand man's role in the home was not questioned; it was women, their duties and knowledge which was to be changed.